

AHMED-İ YESEVÎ

KEMAL ERASLAN*

Pîr-i Türkistân¹, Hâce-i Türkistân, Hazret-i Sultân, Sultânü'l-evliyâ, Evliyâlar serveri² gibi ünvanlarla anılan Ahmed-i Yesevî, tarihî şahsiyetinden ziyade menkıbevî şahsiyeti, fikirleri, kurduğu *Yesevîlik* tarikatı ile Türk milletinin mânevî hayatında derin izler bırakan dikkate değer bir şahsiyettir. Türk sûfilîği geleneğinin kurucusu da olan Yesevî, bütün Türk toplumlarında öylesine sevilip sayılmıştır ki aradan yüzyıllar geçmesine rağmen hatırası ve tesiri canlılığı ile devam etmiş, Türkistân, eski adıyla Yesi, şehrindeki türbesi kutsal bir ziyaretgâh olarak kabul edilmiştir.

Hayatı

Ahmed-i Yesevî'nin tarihî şahsiyetine dair vesikalar yetersiz olduğu gibi, mevcudlar da menkıbelerle karışmış bilgiler verdiği için sağlam bir hükme varmak bazen güçleşmektedir. Buna rağmen tarihî kaynaklardan, bazı menâkıb-nâmelerden ve bizzat "*Hikmet*" adı verilen manzumelerinden elde edilecek bilgiler, onun menkıbelerle karışmış tarihî hayatı, şahsiyeti ve tesirine dair bazı gerçekleri ortaya koyacak durumdadır.

Elde edilen bilgilere göre Ahmed-i Yesevî, Çimkend şehrinin doğusunda yer alan Şâhyâr nehrinin küçük bir kolu olan Karasu çayı yakasındaki Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. İsficâb veya Akşehir adıyla da anılan Sayram, zamanında önemli bir yerleşme merkezi idi. Halkını Türkler ve Acemler oluşturuyordu. Bazı kaynaklar onun Yesi, bugünkü adıyla Türkistân, şehrinde doğduğunu ifade ederlerse de³ doğru değildir.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Bk. Feridü'd-din-i Attâr, *Mantuku't-tayr*, Tahran 1353 (1973), s. 180 (çeviren: Abdülba-ki Gölpınarlı, İstanbul 1968); A. Yaşar Ocak, Yesevî, Türklerin İslâm'ı kabulleri ile beraber Orta Asya'da başlayan erken sûfilik geleneğini temsil ettiği için "Pîr-i Türkistan", XV. yüzyılın sonlarına doğru Yesevîlikle aşağı yukarı aynı mıntıkada teşekkül eden Nakşibendilik geleneğinin de doğuşuna etkisi olduğu için Hâcegân silsilesinden sayıldığını ve bu sebeple "Hâce-i Türkistan" ünvanıyla anıldığını belirtir (bk. "Anadolu Türk sûfilîğinde Ahmed-i Yesevî geleneğinin teşekkülü", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri* Ankara 1992, s. 75).

² Bk. *Şibânî Hân Divânı* Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktp. no: 2436, y. 68b-69a.

³ Meselâ Âli-şîr Nevâyî, Ahmed-i Yesevî'nin mevlid ve menşe'ini Yesi göstermektedir (bk. *Nesâyimü'l-mahabbe min şem'îmi'l-fütüvve*, Hazırlayan: Kemal Eraslan, İstanbul 1979, s. 303).

Bir hikmetinde doğum yerinin Türkistân olarak kaydedilmesinden⁴ Yesî şehrinin değil de, Türkistân bölgesini anlamak daha isabetli olur sanırız.

Ahmed-i Yesevî'nin doğum tarihi de kesin şekilde belli değildir. Kaynaklarda olduğu gibi, hikmetlerde de bu hususla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Hikmetlerin birinde **Şeyh Yûsuf-i Hemedânî'ye** yirmi yedi yaşında intisab ettiğini ifade etmekle beraber⁵, bu intisabın kaç tarihinde olduğu da belli değildir. Ancak **Yûsuf-i Hemedânî'nin**, halifelerinden **Şeyh Abdu'llah-i Berkî, Şeyh Hasan-i Endekî ve Şeyh Abdu'l-Hâlık-i Gucduvânî'nin** doğum ve ölüm tarihlerine bakarak milâdî 1085-1095 yılları arasında doğduğunu kabul etmek yerinde olacaktır⁶. **Ahmed-i Yesevî'nin** vefat tarihi olarak milâdî 1166-7 yılı genellikle kabul edilmekle beraber⁷, kaç yıl yaşadığı hususunda da çeşitli tahminler ileri sürülmüştür, yetmiş üç, seksen üç, yüz yirmi, yüz otuz gibi. Bazı araştırmacılar, onun hikmetlerinin birinde yer alan bir ifadeye dayanarak yüz yirmi beş yaşından sonraki bir yaşta vefat ettiğini ileri sürmüşlerdir⁸.

⁴ İlgili dördlük şöyledir:

*Niler kîse kôrmek kîrek ol Hudâ'dın
Yûsuf'ını ayırdılar ol Ken'ân'dın
Toğğân yirim ol mübârek Türkistan'dın
Bağırımğa taşlar urup kildim mene*

“Tanrı'dan neler gelse görmek gerek; Yûsuf'u Ken'ân'dan ayırdılar. Doğduğum yer olan o mübârek Türkistan'dan, bağırma taşlar vurarak geldim işte.” (bk. Kemal Eraslan, *Divân-ı hikmet*, Seçmeler, 2. baskı, Ankara 1991, s. 94).

⁵ İlgili dördlük şöyledir:

*Min yigirme yitti yaşda pîrni taftım
Her sır hördüm perde birlen büküp yaptım
Âstânesin yastanıban izin öptim
Ol sebebdin Hakka sığnıp kildim mene*

“Yirmi yedi yaşta pîri buldum, gördüğüm her sırrı perde ile sarıp örttüm, dergâhına sığınarak izini öptüm, o sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.” (bk. Kemal Eraslan, adı geçen eser, s. 72).

⁶ Bu hususla ilgili olarak bk. Hamid Gulamoğlu Nigmetov, “Yesevî'ye ait bazı seneler”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, s. 69-74.

⁷ **Ahmed-i Yesevî'nin** vefatıyla ilgili olarak *Hazînetü'l-Asfiyâ*'da yer alan tarih beyti şöyledir:

*نیر احمد کاشق حق کن رقم
صم گو احمد ولی جنتی*

“Ahmed'i Hakk'ın kâşifi olarak an, hem de onun için cennet evliyasıdır, de.” Ebced hesabıyla *نیر احمد ولی جنتی* ibaresi hicrî 564 (milâdî 1166-7)'ye tekabül etmektedir.

⁸ Bu hususla ilgili olan dördlük şöyledir:

*Yârânların feyz ü fütûh ala'lmadım
Yüz yigirme bişke kirdim bile'lmedim
Hak ta'âlâ tâ'atların kıla'lmadım
İştîp ukup yirge kirdi Kul Hâce Ahmed*

Babası Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden olup ilmi, fazileti ve kerametleriyle şöhret bulan Şeyh İbrahim adlı bir zâttır. Şeyh İbrahim'in Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefî neslinden geldiği bilhassa *Neseb-nâme*'de açıkça ifade edilmiştir⁹. Bu hususa F. Köprülü de *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı önemli eserinde yer vermiştir¹⁰. Yesevî'nin "Ak-türbet" olarak nitelendirdiği Şeyh İbrahim'in kabri Sayram'da bulunmaktadır¹¹. Annesi, Şeyh İbrahim'in halifelerinden Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Ahmed, Şeyh İbrahim'in Gevher Şehnâz adlı kızımdan sonra dünyaya gelen ikinci çocuğudur.

Önce annesini, daha sonra babasını kaybeden yedi yaşındaki Ahmed'in bakımı ve terbiyesi ile ablası Gevher Şehnâz ilgilenir. Bir müddet sonra bilinmeyen bir sebeple Gevher Şehnâz kardeşini yanına alarak Yesi'ye yerleşir. Ahmed-i Yesevî ilk tahsiline burada başlar. Kısa bir süre sonra, Yesi'de büyük bir şöhreti olan ve Horâsân Melâmetiliğini temsil eden Arslan Baba (Arslan Bâb)'ya intisab eder. Ahmed-i Yesevî, Arslan Baba'nın yakın ilgisi ve irşadıyla kısa zamanda olgunlaşır ve mertebeler aşar. Esasen küçük yaşına rağmen bir takım tecellilere mazhar olması, Arslan Baba'nın terbiye ve irşadına nâil bulunması, Hz. Peygamber'in mânevî işaret ve delâletine dayanıyordu. Hikmetlerde Arslan Baba'nın Arap asıllı ve ashabın ulularından olduğu, dünya rahatına ve nimetlerine değer vermediği, bir diken kulubesinde ömür geçirdiği, Hz. Peygamber'in takdir ve teveccühüne mazhar olduğu, Hz. Peygamber'in, böyle bir ümmeti bulunduğu için Allah'a şükrettiği, dört yüz veya yedi yüz yıl ömür sürdüğü anlatılır¹².

"Dostlardan feyiz ve ferahlık alamadım, yaşım yüz yirmiyeye ulaştı, bilemedim, Hak taâlâya gerektiği gibi ibadet kılamadım, işitip anlayarak yer altına girdi Kul Hâce Ahmed."

⁹ Fazla bilgi için bk. Muhammedrahim Carmuhammed-ulh, "Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında yeni deliller ve O'nun bilinmeyen "Risale" adlı eserinin ilmî değeri," *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, s. 13-20.

¹⁰ Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, 2. baskı, s. 49.

¹¹ İlgili dörtlük şöyledir:

*Ârzülük min karındaşlık vilâyetğa
Uluğ babam ravzaları Ak-türbetğa
Babam rûhı saldı mini bu ğurbetğa
Min bilmes min niçük taksir kıldım mene*

"Akraba vilâyetine, ulu babamın ravzaları (kabireleri) Ak-türbet'e arzuluyum (özlemek-teyim), beni babamın ruhu bu gurbete saldı, bilmem ben ne kusur işledim." (bk. Kemal Eraslan, adı geçen eser, s. 96).

¹² Arslan baba ile ilgili hikmet 29 dörtlükten ibaret olup ilk dörtlüğü şöyledir:

*Hoş gâyibdin yitişti yahşî sözüm teberrük
Âşık bolsañ ey tâlib riyâzette biling bük*

Rivâyete göre gazvelerin birinde aç kalan ashâb Hz. Peygamber'e gelip yiyecek ricasında bulunmuşlar. Hz. Peygamber'in duası ile Hz. Cebrâil cennetten bir tabak hurma getirmiş, Ashâb tabaktan hurma alırken bir hurma yere düşmüş, bunun üzerine Hz. Cebrâil, "Bu düşen hurma tanesi, ümmetinizden Ahmed adlı birinin kısmetidir," demiş. Hz. Peygamber, bu hurma tanesini ashâbdan birinin sahibine teslim etmesi teklifinde bulunmuşlar. Ancak kimse cevap vermeyince, Arslan Baba, Allah'ın inayeti ve Hz. Peygamber'in delâletiyle bu vazifeyi yerine getireceğini bildirmiş. Hz. Peygamber, mubarek eliyle hurma tanesini Arslan Baba'nın damağına yerleştirip Ahmed'i aramaya koyulmuş. Nihayet onu mahallede çocuklarla oyun oynarken bulmuş ve henüz bir şey söylemeden Ahmed ona, emaneti teslim etmesini bildirmiş. Arslan Baba beş yüz yıl damağında sakladığı ve tazeliğini koruyan hurma tanesini çıkararak teslim etmiş. Bundan sonra Hz. Peygamber'in emri gereği Ahmed'in terbiyesiyle meşgul olmuş. Arslan Baba bu hadiseden bir yıl sonra vefat etmiş. Ahmed-i Yesevî mânevî bir baba olarak bağlandığı, telkin ve irşadıyla yetiştiği, her bakımdan tesiri altında kaldığı bu büyük Melâmeti şeyhini kaybetmekten oldukça müteessir olur. Nitekim hikmetlerinde Arslan Baba'ya geniş ölçüde yer vermesi bunu açıkça gösterir¹³.

Bu sıra meydana gelen bir hadise, Ahmed'in şöhretinin bütün Türkistân'a yayılmasına vesile olur. Menkıbeye göre o sıra Türkistân'da Yesevî adında bir hükümdar hüküm sürmekte imiş. Kış Semerkand'da geçirir, yazın da Türkistân dağlarında avlanırmış. Bir yaz Karaçuk dağında avlanmaya çıkan hükümdar, dağın çok sarp oluşu sebebiyle avlanamamış. Hükümdar avlanmasına engel olan bu dağın ortadan kaldırılmasına karar vermiş. İdaresi altında yaşayan bütün velileri toplatıp onların duaları bereketiyle dağı yok etmeği düşünmüş. Toplanan velilerin dua ve niyazları neticesiz kalınca, acaba katılmayan başka veli var mı diye tahkik ettirilmiş. Tahkik neticesinde Şeyh İbrahim'in oğlu Ahmed'in, henüz çocuk yaşında olduğu için çağrılmadığı anlaşılmış. Bunun üzerine Sayram'a haberci gönderilip getirilmesi istenmiş. Ahmed bu durumu ablasına danışınca ablası, "Babamızın vasiyyeti var, senin zuhur zamanının gelip gelmediğini babamızın

*Tür küçükler uhlamay yaş ornığa kanıng tök
Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük*

"Hoş gâipten güzel sözlerim teberrük olarak ulaştı; ey tâlip eğer âşıksan, riyâzette belini bük; geceleri uyumayıp yaş yerine kanını dök: Arslan Baba'mın sözlerini teberrük olarak işitiniz." (bk. Kemal Eraslan, adı geçen eser, s. 116-125).

¹³ Hikmetlerde Yûsuf Hemedâni'nin adının açıkça zikredilmeyişi, bir hikmette sâdece "pîr" ifadesiyle telmihte bulunulması (bk. not: 5) oldukça mânîdârdır.

türbesi içinde bulunan bir sofraya tayin edecektir. Eğer o torbayı açabilirsen, zuhur zamanın geldi demektir, var git!” demiş. Türbeye giren Ahmed sofrayı bulup açmış, böylece zuhur zamanının geldiği belli olmuş. Sofrayı yanına alarak Yesi’ye hareket etmiş, velilerse Yesi’de Ahmed’i beklemekte imişler. Ahmed, sofrada bulunan bir parça ekmeği niyaz olarak velilere verince, veliler *Fâtiha* okumuşlar. O toplantıda velilerden, mâiyet ve ordu erkânından dokuz bin kişi hazır imiş. Yesevî’nin taksim ettiği ekmeğin parçası hepsine kâfi gelmiş. Bu kerâmeti görenler, onun mertebesinin yüceliğini anlamışlar. Ahmed ise sırtındaki babasından kalma hırkaya bürünerek duasının neticesini beklemekte imiş. Birdenbire gökten seller boşanmış, her yer suya gark olmuş, velilerin seccadeleri su üzerinde yüzmeye başlamış. Ahmed hırkasından başını çıkarınca seller durmuş, güneş açmış. Hazır bulunanlar baktıklarında Karaçuk dağının yerinde olmadığını görmüşler. Bu kerâmete şahid olan hükümdar, Ahmed’den kendi adının kıyamete kadar bâki kalması için niyazda bulunmasını istemiş. Ahmed de “Âlemde her kim bizi severse, bizi senin adınla yâd eylesin,” demiş. Bundan dolayı o günden beri ikisinin adı birlikte söylenir olmuş: Ahmed Yesevî. Menkıbeye göre “Ahmed Yesevî” isminin izahı bu şekildedir. Gerçekte “Yesevî” nisbesi durumundadır ve doğrusu “Ahmed-i Yesevî” olmak lâzım gelir.

Ahmed-i Yesevî, Arslan Baba’nın vefâtından bir süre sonra o zamanın önemli kültür merkezlerinden biri olan Buhârâ’ya gider. Buhârâ o sıra Karahanlıların idaresi altında bulunuyordu. Türkistân ve diğer İslâm ülkelerinden gelen talebeler buhârâ medreselerinde çeşitli İslâmî ilimler tahsil ediyorlardı. Şehre zengin ve Hanefî Mezhebinde bir aile hâkim durumdaydı¹⁴. Yesevî bu şehirde devrin önde gelen âlim ve fakihlerinden, zühdî Tasavvuf’un büyük sîmalarından Şeyh Yûsuf-i Hemedânî’ye intisab eder¹⁵. Bazı kaynaklar Şeyh Yûsuf-i Hemedânî’ye Semerkand’da intisab ettiğini bildirirlerse de doğru değildir¹⁶.

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe mezhebinde olan Şeyh Yûsuf-i Hemedânî, bütün ömrünü İlim ve Tasavvuf yoluna hasretmiş, Merv, Herât, Semerkand, Buhârâ gibi İslâm merkezlerinde dolaşarak halkı irşada çalışmış bir zâttı. Dünyaya değer vermez, ikbal peşinde koşmaz, padişah ve devlet erkânı-

¹⁴ Bk. Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevî” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt I, s. 210-215.

¹⁵ Yûsuf-i Hemedânî hakkında fazla bilgi için bk. Kemal Eraslan, adı geçen eser. s. 11.

¹⁶ Ahmed-i Yesevî, şeyh Yûsuf-i Hemedânî’ye Buhârâ’da intisab etmekle beraber, intisab tarihi belli değildir. İntisab tarihini hicri 504 (milâdî 1110) kabul etmeme mukabil Hamid Gulamoğlu Nigmetov milâdî 1124 yılını kabul etmektedir (bk. “Yesevî’ye Ait Bazı Seneler,” *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, s. 74).

nın huzuruna varmaktan kaçınırdı. Azla kanaat eder, sâde bir hayat yaşar, eline geçenleri muhtaçlara dağıtırdı. İrşad dışında kalan zamanını *Kur'ân-ı Kerîm* tilâveti ve riyâzetle geçirirdi. Herkese mültefit ve merhametli idi. Hz. Hızır'la daima sohbet halinde bulunurdu. Halka İslâm esaslarını ve şeriat inceliklerini öğretir, müridlerine zühd ve takvâ, riyâzet ve nefse hakimiyet tavsiye ederdi. Hz. peygamber ve eshâbın yolundan zerre ayrılmaz, İslâmî esaslarda tevîl kabul etmezdi¹⁷.

Kısa zamanda şeyhinin teveccühünü kazanıp, ondan aldığı feyz ve irşadla kemal mertebesine ulaşan Ahmed-i Yesevî şeyhi gibi şerîat ahkâmına, Hz. Peygamber'in sünnetine ve Hanefî Mezhebinin akaidine sıkı sıkıya bağlı olur, zâhir ve bâtın ilimlerini tek mil ederek şeyhinin üçüncü halifelğine yükselir. O da müridlerine ibadet, riyâzet ve mücadele telkin eder, şeriat ve sünneti herşeyin üstünde tutar. Esasen Ahmed-i Yesevî yetişmesinde rolü olan iki büyük şahsiyetten biri olan Arslan Baba'dan Melâmet esaslarını, diğeri Yûsuf-i Hemedânî'den ise zühd ve takvâ, riyâzet e mücâhede, ibadet ve zikir esaslarını alır. Şüphesiz ki Ahmed-i Yesevî'nin yetişmesinde rolü olan sadece bu iki büyük zât değildir. Hikmetlerinde Şakîk-i Belhî, Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî, Ma'rûf-i Kerhî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-i Mansûr ve İbrahim-i Edhem gibi büyük mutasavvıfların tesiri altında kaldığı, böylece zengin bir muhteva kazandığı açıkça görülmektedir¹⁸.

Şeyh Yûsuf-i Hemedânî'nin vefatından (hicrî 535/milâdî 1140) sonra irşad mevkiine önce birinci halifesi Şeyh Abdu'llâh-i Berkî geçer. Berkî'nin milâdî 1157'de vefatı üzerine ikinci halifesi Şeyh Hasan-i Endekî irşad mevkiine geçer. Milâdî 1160 yılında Endekî'nin vefatı ile de irşad mevkiine üçüncü halifesi sıfatıyla Ahmed-i Yesevî geçer. İrşad mevkiinde bilmediğimiz bir süre kalan Ahmed-i Yesevî, vaktiyle şeyhi Hemedânî'nin verdiği bir işaret üzerine irşad mevkiini dördüncü halife Abdu'l-Hâlık-i Gucduvânî'ye bırakarak yesî'ye döner. Bu dönüşün hangi tarihte olduğu belli değildir, herhalde döndüğü sıra altmış yaşlarında olmalıdır¹⁹. Yesevî'nin bundan sonra vefat edinceye kadar Yesî'den ayrılmadığı, irşada devam ettiği kesindir.

Ahmed-i Yesevî'nin Yesî'de irşada başladığı sıra Türkistân'da, Yedisu havalisinde kuvvetli bir İslâmlaşma cereyanı yanında İslâm ülkelerinin her

¹⁷ Fazla bilgi için bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 78, Ali-şîr Nevâyî (hazırlayan: Kemal Eraslan), *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*, s. 230-232.

¹⁸ Bk. Kemal Eraslan, adı geçen eserdeki hikmetler.

¹⁹ Hamid Gulamoğlu Nigmatov, Ahmed-i Yesevî'nin Türkistan'a dönüş yılı olarak 1157-1158 yılını kabul etmektedir (bk. "Yesevî'ye ait bazı seneler," *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, s. 74).

tarafına yayılan cereyanı da mevcuddu. Medreselerin yanında kurulan tekeler Tasavvuf cereyanının, dolayısıyla bir takım tarikatların merkezleri durumundaydı. Yine bu yıllarda Mâverâünnehr'i idaresi altında birleştiren Sultan Sencer vefat etmiş (hicrî 532/milâdî 1157), Hârezmşâhlar kuvvetli bir devlet haline gelmeye başlamışlardı. bu uygun şartlar altında Ahmed-i Yesevî, Sîr-derya havalisinde, Seyhûn'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan yarı göçebe Türkler arasında kuvvetli bir nüfuz sahibi olmuştu. Etrafına İslâmiyet'e bütün samimiyetiyle bağlı olan yerli halk zümresi ile göçebe köylüler toplanıyordu. Bu sebeple Ahmed-i Yesevî, etrafında toplanan bu insanlara İslâm'ın esaslarını, şeriatın hükümlerini, Tasavvuf'un inceliklerini, kurucusu olduğu Yesevilik Tarikatının âdâb ve erkânını, "Hikmet" adı verilen manzumelerle öğretmeye çalışıyordu. Dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılan bu manzumeler, Türkler arasında İslâmiyet'in yerleşmesine ve bir inanç birliğinin teşekülüne hizmet ediyordu.

An'ane göre Ahmed-i Yesevî Hz. Peygamber'in sünnetine aşırı bağlılığı sebebiyle altmış üç yaşına geldiğinde, yer yüzünde yaşamayı sünnete aykırı bularak, tekkesinin avlusunda müridlerine bir çilehane kazdırmıştır ve merdivenle inilen küçük bir hücre şeklindeki çilehaneye çekilerek ömrünün kalan kısmını burada geçirmeye başlamıştır. Yesevî'nin ömrünü ibadet ve riyâzette geçirdiği bu hücrede kaç yıl kaldığı bilinmemektedir²⁰. Hikmetlerinde bu çilehane hayatı ayrıntılı şekilde dile getirilmektedir. Ayrıca hikmetlerde altmış üç yaşına kadar olan hayatı da geniş şekilde anlatılır. Bunların Yesevî'nin tahsil hayatına, mürşidlerine, sülûkine, ulaştığı makam ve mertebelere dair verdiği bilgilerin tarihî kaynaklarla karşılaştırılması, sıhhatli hükümler vermemize yardımcı olacaktır²¹.

Türbesi

An'ane göre vefatından sonra da kerametleri devam eden Ahmed-i Yesevî, Aksak Timur'un (milâdî 1336/1405) rüyasına girer ve zafer müjdesinde bulunur. Timur hicrî 799/milâdî 1396 yılında Seyhûn'u geçerek Yesevî'nin kabrini ziyaret için Yesi'ye gelir. Ziyaretten sonra kabrin üzerine bir türbe yapılmasını emreder. İki sene içinde devrin mimarî karakterini yansıtabilecek bir türbe ile câmi ve dergâhtan ibaret bir külliye yapılır. Za-

²⁰ Nigmatov, Yesevî'nin üzlete 1160 yılında çekilip riyazet ve ibadetle 1166 yılına kadar devam ettiğini kabul etmektedir (bk. "Yesevî'ye ait bazı seneler," *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirisi*, s. 74)

²¹ Bk. Kemal Eraslan, adı geçen eser, s. 58-92.

manla harab olan türbe kuvvetli bir ihtimale göre Özbek hanlarından Şibânî Han tarafından onarılır. Nakşbendî Tarikatına mensup olan Şibânî Han'ın Yesevî'ye beslediği aşırı saygı, Hâce'nin Özbekler arasında da büyük bir şöret ve nüfuza sahip olduğunu göstermektedir. Türbe bugün dahi Mâverâünnehr halkı ve bozkır göçebeleri için mukaddes bir ziyaretgâh durumundadır ve Yesevî kültünün merkezidir²².

Nesli

Rivâyetlere göre Ahmed-i Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlu olmuş da, Hâce hayatta iken vefât etmiştir. Ayrıca Gevher Şehnâz ve Gevher Hoşnâz adlarında iki kızı dünyaya gelmiş ve nesli Gevher Şehnâz adlı kızından yürümüştür. Türk dünyasında kendilerini Ahmed-i Yesevî neslinde sayan pekçok veli, şeyh ve müellife rastlanmaktadır: Şeyh Zekeriya, Üsküplü şair Atâ ve Evliya Çelebi gibi²³.

Mürid ve halifeleri

Rivâyete göre Ahmed-i Yesevî'nin bütün Türk ülkelerine yayılan doksan dokuz müridi, on iki bin ehl-i suffesi ve pekçok halifeleri bulunmaktaydı. İlk halifesi Arslan baba'nın oğlu Mansur Ata'dır. Mansur Ata hicrî 594/milâdî 1197 yılında vefat edince yerine oğlu Abdu'l-melik Ata geçti. Abdu'l-melik Ata'nın vefatından sonra sırasıyla oğlu Tâc Hâce, ondan sonra da oğlu Zengî Ata irşad mevkiine geçti. İkinci halifesi h. 615/milâdî 1218 yılında vefat eden Hârezmli Saîd Ata'dır. Yesevî'nin üçüncü halifesi, Yesevî tarzındaki hikmetleri ve menkıbeleri ile Türkler arasında yaygın şöret bulunan Süleyman Hakîm Ata'dır. Hârezm'de yerleşip irşada başlayan Hakîm Ata, hicrî 582/milâdî 1186 yılında vefat edince Akkurgan'a defnedildi. Hakîm Ata'nın en meşhur müridi Zengî Ata'dır. Zengî Ata'nın başlıca müridleri ise Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata'dır²⁴. Yeseviyye silsilesi Seyyid Ata ile Sadr Ata'dan devam etmiştir²⁵.

Kerâmetleri

Geçimini tahta kaşık yontup satmakla temin eden Ahmed-i Yesevî, zamanını büyük ölçüde ibadet ve irşadla geçiriyordu. Şöhreti arttıkça müridleri de artıyor, hakkında çeşitli kerâmetler rivâyet ediliyordu. Hz. Hızır

²² Yesevî'nin türbesi hakkında fazla bilgi için bk. Naim-Bek Nurmhammedoğlu, *Hoca Ahmed Yesevî Türbesi*, (hazırlayan: Hayati Bice, Ankara 1991, Kültür Bakanlığı yayınları, Sanat Eserleri: 15).

²³ Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 62-64.

²⁴ Bk. Kemal Eraslan, adı geçen eser, s. 18.

²⁵ Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 73-82.

ile daimi sohbet halinde idi. Hz. Hızır kendisine, “*Her gün yedi iklimde yedi defa musâhib ararım, fakat senden daha kabiliyetli ve gerçek bir musahibe rastlamadım*” demişti. Onun şöhret ve nüfuzunu gösteren başlıca kerâmetleri şunlardır:

Rivâyete göre Yesevî'nin bir öküzü varmış. Üzerine bir heybe, içine de yonttuğu kaşıkları yerleştirir, pazara gönderirmiş. İhtiyacı olanlar heybeden kaşık alır, içine de parasını bırakırlarmış. Eğer bedelini koymasalar, hayvan peşlerinden ayrılmazmış.

An'aneye göre Horâsân erenleri Ahmed-i Yesevî'nin ululuğunu takdir etmekle beraber, eriştiği mertebeleri tayin edemiyorlarmış. Bir toplantı tertib ederek Hâce'yi davete karar vermişler. Haber vermek için içlerinden birkaçı turna kılığına girerek yola çıkmış. Bâtın gücü ile durumdan haberli olan Hâce müridlerine, yedi velinin kendisini ziyarete geleceğini bildirerek bazı dervişleri ile turna kılığına bürünerek karşılamaya çıkmışlar. Semerkand civarında bir nehrin üzerinde her iki taraf karşılaşmışlar. Hâce'nin bu kerâmetine şahid olan Horâsân erenleri mahcup olup geri dönmüşler²⁶.

Ahmed-i Yesevî'nin şöhreti yayılıp müridleri çoğaldıkça muhalifleri de artıyormuş. Bunlar Hâce hakkında çeşitli iftiraları yaymaya başlamışlar. Hâce'yi bilhassa, meclisine kadın ve erkekleri dâvet edip birlikte zikir etmekle suçlamışlar. Şeriâte sıkı sıkıya bağlı olan Mâverâünnehr ve Horâsân âlimleri, bu durumun şeriâte aykırı olduğu hususunda ittifak ederek tahkik için birini göndermişler. Tahkik neticesinde söylenenlerin iftira olduğu anlaşılmış, ancak Yesevî bununla yetinmeyip alimlere bir ders vermek istemiş. Hâce müridleriyle toplantı halindeyken ağzı mühürlü bir hokka getirtmiş ve müridlerinden Celâl Ata'ya vererek Mâverâünnehr'e göndermiş. Âlimler toplanıp hokkayı açtıklarında, hokka içinde pamukla ateş parçasının bir arada bulunduğunu hayretle görmüşler. Böylece Hâce'nin kendilerine vermek istediği dersi kavramışlar. Hâce bu kerâmetiyle, “*Eğer kadın ve erkek ehl-i Hak meclisinde birlikte ibadet ve zikir ederlerse, Hak Ta'âlâ onların kalbindeki her türlü kötülüğü yok eder*” demek istemiş.

Yine bir Kazan Han, Ahmed-i Yesevî'nin cuma namazı için câmiye gelmediğini öğrenince suçlamaya çalışmış. Tahkik neticesinde Hâce'nin cuma namazını Elezher câmiinde eda ettiği öğrenilmiş.

Menkıbeye göre Ahmed-i Yesevî'nin muhaliflerinden biri de Horâsân şeyhlerinden Baba Mâçin imiş. Baba Mâçin dört yüz yıl ömür sürmüştü.

²⁶ Ahmed-i Yesevî'nin bu ve diğer kerâmetleri için bk. Abdülbâki Gölpinarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, “Vilâyet-nâme,” İstanbul 1958.

bir zâtmış. Her gün yirmi dört yığaç (fersah) uçarak Yesi'ye gelmiş. Ahmed-i Yesevî'yi kadınlı erkekli meclis kurmaktan ve halkı azdırmaktan men' etmeye çalışmış. Bunun üzerine Hâce'nin emriyle müridlerinden Hakîm Ata ve Sûfi Muhammed-i Dânişmend, Baba Mâcîn'i yakalayarak bir sütuna sıkıca bağlamışlar, beş yüz kamçı vurmaya başlamışlar. Baba Mâcîn beş yüz kamçı vurulması esnasında hiç ses çıkarmamış, ancak bir kamçı fazla vurulunca ağlayıp sızlamaya başlamış. Bunu gören müridler sebebini Hâce'den sorduklarında, Hâce, *Beş yüz kamçı vurulduğunda arkasında yerleşmiş olan cin ve perilere değmişti, onlar kaybolunca fazladan vurulan bir kamçı kendisine değdi ve ağlayıp sızlamaya başladı,*" cevabını vermiş. Baba Mâcîn bunun üzerine Hâce'nin mertebesini anlayıp mürid olmuş, kısa zamanda kemale ere rek Hâce'nin önde gelen müridi seviyesine yükselmiş²⁷.

Fikrî şahsiyeti

Ahmed-i Yesevî'nin fikrî şahsiyetini oluşturan başlıca unsurlar İslâmiyet, Tasavvuf ve millî kültürdür. Mürşidi Şeyh Yûsuf-i Hemedânî gibi Hanefî Mezhebinde bir âlim ve mutasavvıf idi. Kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, din ilimleri yanında Tasavvuf'u da iyice öğrenmişti. Bununla beraber devrinin birçok din âlimleri ve mutasavvıfları gibi belli bir sahadada kapanıp kalmamış, bildiklerini ve inandıklarını çevresindeki yerli halk ile göçebe köylülere anlayabilecekleri bir dil ve alıştıkları kalıplar içinde aktarmaya çalışmıştı. Bir mürşid ve ahlâkçı sıfatıyla onlara İslâmiyet'in esaslarını, şeriatin hükümlerini, Tasavvuf'un inceliklerini, tarikatının âdâb ve erkânını öğretmeye, böylece onları Hz. Peygamber'e lâıyk birer ümmet olarak yetiştirmeye çalışmıştı.

Hz. Peygamber'in şeriat ve sünnetine sıkı sıkıya bağlıdır. Tasavvuf'u benimsemesine ve tarikat sahibi olmasına rağmen, hikmetlerinde şeriate aykırı hiçbir ize rastlanmaz. Şeriat ile tarikatı kolayca telif etmesi, daha doğrusu tarikatını şeriat esasları üzerine bina etmesi sebebiyle Yesevilik Sünnî Türkler arasında sür'atle yayılma imkânı bulmuştur.

Mini hikmetlerim fermân-ı Sübhân

Okuy uksang heme ma'nî-i Kur'ân

Mini hükmetlerim kân-ı Hadîs'dür

*Kişi bûy iltmese bilgil habîsdür*²⁸.

²⁷ Bk. Kemal Eraslan, adı geçen eser, s. 180-184'teki Baba Mâcîn ile ilgili hikmet.

²⁸ "Benim hikmetlerim Tanrı'nın buyruğudur, okuyup anlasan hep Kur'ân'ın mânasını dile getirmektedir. Benim hikmetlerim Hadîs kaynağıdır, eğer insan ondan nasip almasa, bil ki habîstir."

beyitleri onun Ehl-i sünnet akidesine ne ölçüde bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak o sadece zâhid ve âbid, ihlâs sahibi bir mü'min değildir. Bir mutasavvif olarak ilâhî aşk da üzerinde hassasiyetle durduğu esaslardan biridir. Ona göre ilâhî aşk, varlığın sebebi ve mânasıdır. İnsanın gâyesi aşk yoluyla Allah'a varmak olmalıdır:

*Işkunğ kıldı şeydâ mini cümle âlem bildi mini
Kaygum sin sin tûni küni minge sin ok kirek sin²⁹*

Ona göre ilâhî aşk hem can, hem de imandır. Aşksız kişi insan bile değildir:

*Işksız kişi âdem irmes anglasanğız
Bî-muhabbet şeytân kavmu tihglasangız³⁰
Işksızlarını hem cânı yok hem imanı
Resûlu'llâh sözün aydım ma'nâ kâmı³¹*

İlâhî aşk da îmân gibi insanlara Allah'ın bir lûtfudur. Bu lûtfu mazhar olan kişinin içi aydınlanıp her türlü kötülükten arınır, dışı ise aşk ateşiyle kavrulur:

*Sübhân izim bendesige lûtf eylese
İçi yarup taşı köyüp biryân bolur
Pîr itekin tutup âşık yolga kirse
Hak'nu izlep ikki közi giryân bolur³²*

İnsanı Allah yolundan alıkoyan nefstir, onun için nefs dağından aşmak, dünya nimetlerinden ilgiyi kesmek gerekir:

*Kul Hâce Ahmed nefs tağadın çıkıp aştı
Fenâ fi'llâh makâmığa yavuklaştı³³*

İnsanın kendisini bilmesi Hakk'ı bilmesi demektir. Gafletten uyanmak, gönül gözünü parlatmak gerekir. Ancak o zaman insan Allah katında makbul bir kul, Hz. Peygamber'e lâayık bir ümmet olur:

²⁹ "Aşkın beni deli-divâne kıldı ve bütün âlem beni bildi; gece gündüz kaygım sensin, bana sen gereksin sen."

³⁰ "Aşksız kişiyi bilin ki insan değildir, sevgisiz olan şeytan kavmindendir, dinleyin."

³¹ "Aşksız kişilerin hem can, hem de imanı yoktur, mâna kaynağı olan Resulu'llah'ın sözünü söyledim."

³² "Sübhan Tanrı'm bendesihelut eylese, içi aydınlanıp dışı yanıp kebab olur, âşık pîr eteğini tutarak yola girse, Hakk'ı izleyip iki gözü yaşla dolar."

³³ "Kul Hâce Ahmed nefs dağından çıkıp aştı, Fenâ fi'llâh makamına yaklaştı."

*Özini bildi irse Hak'ını bildi.
Hudâ'dın korktı vü insâfğa kildi³⁴*

Birçok hikmetlerinde yalancı âşıktan, yalancı sûfiden şikâyet eder:

*Yalğan âşık yalğan sûfi kördüm sögdüm
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yirge³⁵*

Ahmed-i Yesevî bir mutasavvıf olmaktan ziyade bir şeriat adamıdır. O şeriatin hem özüne, hem de şekline, Hz. Peygamber'in sünnetine sıkıca bağlıdır. Hz. Peygamber'e sonsuz hürmeti ve sevgisi vardır. Çünkü o "server-i mahlûkat" ve "mefhar-ı mevcudat"tır.

*On sekkiz miñg âlemğa server bolğan Muhammed
Ottuz üç miñg ashâbğa rehber bolğan Muhammed³⁶*

Hz. Peygamber'e lâyük ümmet olabilmek için iki esasa uymak gerekir, bunlardan biri Allah'ın kelâmı, diğeri de Hz. Peygamber'in sünnetidir:

*Tiñgri Ta'âlâ sözün Resûlu'llah sünnetin
İnanmağan ümmetin ümmet dimes Muhammed³⁷*

Ahmed-i Yesevî için merhameti, üstün ahlâkı ve hoşgörüsü ile örnek alınacak insan Hz. Muhammed'dir.:

*Garıblerge rahim kılmak Resûl işi
Garıblerni körge yirde akar yaş³⁸*

Yesevî de aynı anlayıştadır, kâfirleri bile incitmekten kaçınır:

*Sünnet irmiş kâfir bolsa birme âzâr
Köngli kattıg dil-âzârdın Hudâ bizâr³⁹*

Dünya için gam yememek, dünya ikbâline güvenmemek, dünyanın fâni ve vefasız olduğunu bilmek, Hak'tan gayrı her şeyi dilden ve gönülden çıkarmak, insanlara karşı haksızlıkta bulunmamak, ölmeden evvel ölmek gerekir:

³⁴ "Kendini bilen kişi Hakk'ı bildi, Allah'tan korkarak insafa geldi."

³⁵ "Yalancı âşık, yalancı sûfi görünce sövdüm: o sebepten altmış üçte yere (yer altına) girdim."

³⁶ "On sekiz bin âleme server olan Muhammed."

³⁷ "Yüce Tanrı'nın sözüne, Resûlu'llah'ın sünnetine inanmayan ümmete Hz. Muhammed ümmet demez."

³⁸ "Gariplere acımak Resûl işidir: garipleri gördüğü yerde gözlerinden yaş akar."

³⁹ "Sünnet imiş, kâfir dahi olsa, incitme: katı gönüllü, gönül incitenden Allah dahi usanmıştır."

*Dünya için gam yime, Hak'dın özgeni dime
Kişi mâlnı yime Sırât üzre tutara⁴⁰*

*Dünyâ mini mülküm digen sultânlarğa
Âlem mâln sansız yığıp alğanlarğa*

*Ayş u işret birle meşgûl bolğanlarğa
Ölüm kilse biri vefâ kılmas irmiş⁴¹*

Ahmed-i Yesevî birçok hikmetlerinde kendisinin iyi bir mü'min olmadığını, Allah'a gerektiği gibi kulluk kılmadığından yakınır:

*Kul Hâce Ahmed bende min dip urmagıl lâf
Riyâ birlen kılğan tâ'at barça güzâf
Şerîatte tarikatta kârıng hilâf
Âhiretde kezzâblarını uryân kılur⁴²*

Melâmilik'in esaslarından olan dünyaya değer vermemek, kibirden kurtulmak, kendini herkesten aşağı görmek, fenâ yoluyla bekâya ermek hikmetlerde de sık sık dile getirilen hususlardandır:

*Âdem oldur fakîr bolup yolda yatsa
Toprak-sıfat âlem anı basıp ötse
Yûsuf-sıfat birâderi kul dip satsa
Kulnı kul ol kul ne dip hevâ kılsun⁴³*

Ululuk Allah'a mahsustur, kul âcizdir ve aczini bilmek zorundadır. Aslı toprak olan bedenimizin hiçbir değeri yoktur:

*Aslım toprak neslim toprak barçadın hâr
Basıp ötseng murdâr cismim kılğusı âr⁴⁴*

İnsan hakikati kendi başına bulamaz, anlayamaz. Onun için bir pîre bağlanmalıdır. Pîrin rızâsını almak Hakk'ın rızâsını almak demektir; gerçek pîr ise Hz. Peygamber'dir:

⁴⁰ "Dünya için gam yeme, Hak'tan başka şeyi dile getirme, kişi malını yeme, Sırât üzerinde seni tutar ya."

⁴¹ "Dünya benim mülkümdür, diyen sultanlara, âlemin malını sayısız toplayıp alanlara, yiyip, içme ile meşgul olanlara, ölüm gelse, hiçbiri vefâ kılmas imiş."

⁴² "Kul Hâce Ahmed, bendeyim diyip lâf etme, riya ile kıldığın ibadetlerin hep beyhude, şeriatte, tarikatte işin hep hilâftur: âhirette yalancıları çıplak kılar (iç yüzlerini ortaya koyar)."

⁴³ "İnsan odur ki fakir olup yolda yatsa, toprak gibi herkes onu basıp geçse, Yûsuf gibi kardeşi onu köle diyip satsa, o kul (o kimse) kulun kuludur, ne diye kibirlensin?"

⁴⁴ "Aslım toprak, neslim toprak, herşeyden değersiz, basıp geçsen, murdar cismim utanır."

*Pîr-i muğân hak Mustafâ bi-şek bilîng
Kayda bolsang vafsin aytıp ta'zîm kulîng⁴⁵*

*Pîr rızâsı Hak rızâsı bolur dâstlar
Hak Ta'âlâ rahmetindin alur dâstlar⁴⁶*

Ahmed-i Yesevî'ye göre şerîat ile tarîkat birbirinden ayrı şeyler değildir. Şerîate dayanamayan tarikat bâtıldır. İmanın postu şerîat, özü ise tarîkattır:

*Post-i îmân şerîatdur mağzı tarîk
Tarîk kirgen Hak'dın ülüş aldı dâstlar⁴⁷*

E d e b î ş a h s i y e t i

Ahmed-i Yesevî'nin şerîate ve sünnete son derece bağlı bir mü'min, ilâhî aşka inanmış bir mutasavvıf olarak san'at endişesinden uzak, bir mürşid hüviyetiyle çevresinde toplananlara inanç ve düşüncelerini telkin etmesi tabîî idi. Onu sâdece san'at ölçüleri içinde değerlendirmek doğru olmaz. Hikmetlerinin tamamen basit, kuru ve edebî değerden mahrum olduğunu söylemek de doğru değildir. Bazı hikmetlerin tasavvufi halk edebiyatımızın güzel örneklerinden olduğunu kabul etmek gerekir. Onun için nazım gaye değil bir vasıta idi. İslâm ve Tasavvuf kültürüne sahip, Arapça ve Farsça'yı iyi bilen Yesevî'nin, çevresindeki İslâm'ı yeni kabul etmiş veya henüz kabul etmemiş halka ve bozkır göçebelerine hem İslâmiyet'in esaslarını, hem de Tasavvuf'un inceliklerini öğretmek için hikmet tarzını seçmesi çok isabetli olmuştur. Hikmetlerinin fikir yönünü İslâmiyet ve Tasavvuf, şekil yönünü ise millî unsurlar teşkil etmektedir⁴⁸.

Hikmet tarzının kurucusu Ahmed-i Yesevî edebî şahsiyetinden ziyade fikrî şahsiyetiyle, tarihî hayatından ziyade menkıbevî hayatı ile Türk fikir ve kültür hayatının önde gelen simalarından biridir. Yesevî dervişleriyle bütün Türk dünyasına yayılan hikmet tarzı en güzel meyvelerini "ilâhî" adıyla Anadolu'da Yûnus Emre ile vermiştir. Ahmed-i Yesevî'den sonra yetişen birçok hikmet şairlerinin söyledikleri aynı tarz ve ruhtaki hikmetleri Türk halk edebiyatının ortak mahsulleri saymak hiç de hatalı olmaz. Ahmed-i Yesevî'nin türbesinde ve tarikatının âyinlerinde hikmet-

⁴⁵ "Şüphesiz bilin ki pîr-i muğâh hak Mustafa'dır: nerede olsanız vafsinı söyleyerek ululayın."

⁴⁶ "Dostlar, pîrin rızası, Hakk'ın rızasıdır; (ancak pîr rızasını alanlar) Hak Taâlâ'nın rahmetine kavuşur."

⁴⁷ "İman postu (dış yüzü) şeriat, özü (iç yüzü) ise tarikattir; tarikate girenler ancak Hak'tan nasip alır."

⁴⁸ Bk. Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt I, s. 214.

lerin asırlarca belli bir makamla okunması⁴⁹, hikmetleri herhangi bir edebî eser hüviyetinden çıkarıp mukaddes bir hüviyet kazandırır. Böylece teşekkül eden hikmet geleneği⁵⁰ Ahmed-i Yesevî'nin hatırasının canlı kalmasını mümkün kılmış, onu Türk dünyasını birleştiren manevî unsurlardan biri haline getirmiştir.

Eserleri

Ahmed-i Yesevî'nin elimizde *Dîvân-ı hikmet* ve *Fark-nâme* risâlesi olmak üzere iki eseri bulunmaktadır. Ancak bunlardan *Dîvân-ı hikmet*'te yer alan hikmetleri Yesevî'nin kaleme aldığı muhakkak olmakla beraber *Fark-nâme* risâlesini dervişlerinin kaleme almış olabileceği ihtimal dahilindedir.

Dîvân-ı hikmet

*Dîvân-ı hikmet*⁵¹, Ahmed-i Yesevî'nin dînî-tasavvufî hikmetlerini ihtiva eden mecmuaya verilen addır. Bu adın Yesevî hikmetlerini derleyip mecmua haline getiren Yesevî dervişlerince verildiği kesindir. Fuad Köprülü dînî-tasavvufî manzumelere daha milâdî X. yüzyıldan itibaren "hikmet" adının verildiğini kabul etmektedir⁵², ancak bu devre ait elimizde malzeme bulunmadığı için kesinliğini tayin etmek güçtür. Dînî-tasavvufî manzumelerine "hikmet" adını bizzat Yesevî'nin verdiği manzumelerin de bu terimi sık sık kullanmasından anlaşılmaktadır. Nitekim *Dîvân-ı hikmet* de şu dörtlükle başlamaktadır:

*Bismi'llâh dip beyân eylep hikmet aytıp
Tâlîblerge dürr ü güher saçım mene*

⁴⁹ Bu hususla ilgili olarak bk. A. Yaşar Ocak, "Anadolu Türk süfliğinde Ahmed-i Yesevî geleneğinin teşekkülü," *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, s. 75-84, Baymirza Hayit, "Türkistan kadınlarının Yesevicilik an'anesi," *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, s. 45-47.

⁵⁰ Bk. Kemal Eraslan, "Hikmet geleneği," *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1982, s. 153-166.

⁵¹ "Hikmetlerin yer aldığı dîvân." Hikmet kelimesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de Hz. Peygamber'in irşad ve vaazları mânasında kullanılmıştır. İslâm âlimlerinin değişik şekillerde tarif ettikleri kelime, sözlüklerde başlıca şu mânalarla kaydedilmiştir: ilim ve adaletin birleşmesinden meydana gelen sıfat-ı şerife, mârifet-i hakâyık-ı mevcudât, âdet ve ahlâkla ilgili özlü söz, gizli sebep, insanın mevcudâtın hakikatini bilip hayırlı işler yapması, eşyanın iç ve dış keyfiyetlerinden bahseden ilim, kainat ve yaradılıştaki ilâhî gâye, Hakk'a bağlanma, bâtildan uzaklaşma, akıl ve hareketlerdeki uygunluk; Tanrı hakikatini ifade eden dînî-tasavvufî özlü söz.

⁵² Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 110.

*Riyâzetni kattıǵ tartıp kanlar yutup
Min defter-i sâni sözün açtım mene*⁵³

Dîvân-ı hikmet nüshalarının muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar göstermesi, nüshaların değişik şahıslar tarafından değişik sahalarda ve değişik tarihlerde vücuda getirildiğini açıkça göstermektedir. Bir kısmı kaybolan veya zamanla değişikliğe uğrayan hikmetler derlenirken, araya aynı ruh ve ifadedeki yeni hikmetler de karışmış, böylece hikmetler şifahî edebiyatın malzemesi haline gelmiştir. *Dîvân-ı hikmet* nüshalarında yer alan hikmetlerin hangisinin Yesevî'ye ait olduğunu tesbit etmek de her zaman mümkün olamamaktadır, çünkü Yesevî'den birkaç asır sonra yaşamış olan şahısların zikredilmesi (Nesîmî gibi), Yesevî'nin hikmetleri ile dervişlerinin hikmetlerinin karışmış olduğunu, hatta Yesevî dervişlerinin kendi hikmetlerini saygıları gereği şeyhlerine malettiklerini gösterir. Hikmetlerde geçen "Defter-i sâni" sözü, Yesevî hikmetlerinin birkaç defter halinde düzenlendiğini, elimizde bulunan hikmet mecmualarının ikinci defteri teşkil ettiğini düşündürmektedir.

Dîvân-ı hikmet mecmualarında yer alan hikmetlerin sayısı da birbirinden farklıdır. Bir hikmette Yesevî'nin 4400 hikmet söylediği ifade edilmişse de bunun ne derece doğru olduğunu tesbit etmek mümkün değildir⁵⁴. Çeşitli yazma ve basma hikmet mecmualarından derlediğimiz ve Yesevî'ye aidiyetini kabul ettiğimiz hikmetlerin sayısı ise iki yüz elliyi aşmaktadır.

Dîvân-ı hikmet nüshalarında Yesevî'nin hikmetlerinin dışında Azîm Hâce, Behbûdî, Es'ad, Fakîrî, Fuzûlî, Garîbî, Hâcî Sâlih, Hâlis, Hüveydâ İkanî Kâsım, Kemâl, Kul Süleyman, Kul Şerîfi, Meczûb, Meşreb, Nevâyî, Seyfû'd-dîn, Ubeydî, Zelîlî gibi birçok Yesevî dervişinin hikmetleri de yer almaktadır⁵⁵.

⁵³ "Bismillah'la başlayarak hikmet söyleyip tâliplere inci, cevher saçtım işte. Riyazeti katı çekip, kanlar yutup ben Defter-i sâni sözünü açtım (sözüne başladım) işte."

⁵⁴ İlgili dörtlük şöyledir:

Kul Hâce Ahmed her bir sözüng derdge dermân

Tâliblerge beyân kılсам, kalmas armân

Tört ming tört yüz hikmet aydım Hak'dın fermân

Fermân bolsa, tâ ölgünçe sözleşem men

"Kul Hâce Ahmed, her bir sözün derde dermandır; tâliblere beyan kılсам, ümitsizlikleri kalmaz, Hakk'ın buyruğu ili dört bin dört yüz hikmet söyledim; (Tanrı'dan) buyruk olsa da, ölene kadar hikmet söylesem."

⁵⁵ *Dîvân-ı hikmet*'in dünya kitaplıklarında ve hususî ellerde pekçok yazma ve basma nüshaları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda belirtilmiştir:

İslâmiyet'in esaslarını, Şerîatin hükümlerini, Tasavvuf'un inceliklerini öğretmek hikmetlerin başlıca gâyesini teşkil ettiği için hikmetlerin muhtevası da bu gâyeye uygundur. Hikmetler büyük ölçüde öğretici (didaktik) bir özellik taşımakla beraber, yer yer samimî, coşkun ve sûfiyâne bir ifadeye de sahiptirler. Böylece hikmetleri basit manzumeler kabul etmek doğru olmaz sanırız. Hikmetlerin muhteva, şekil ve dil yapısı Yesevî'nin hayatı, şahsiyeti, gâyesi ve hitap ettiği zümrenin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgilidir. Bir mürşid sıfatıyla çevresinde toplananlara vermek istediklerini, halk edebiyatımızın dörtlük esasına dayanan şekilleri içinde hece vezniyle ve sâde bir dille ifade etmesi Türk halk edebiyatı ve Türk kültürü için oldukça önemli bir hadisedir. Yesevî dervişlerinin bu tarzı gelenekleştirmelerinde Yesevilik'in de büyük ölçüde payı olmuştur.

Hikmetlerin muhtevasını anahatları ile İslâmiyet, Türkistan Tasavvuf'u ve Yesevilik'e ait esaslar oluşturur. Bazı hikmetlerde amelî ahlâk ve muhitin sosyal aksaklıkları üzerinde de durulmuştur. Münâcât, Na't ve ilk dört halifeye ait övgüler dışında hikmetlerde ele alınan konular şöyle sıralanabilir: İlâhî aşk, Allah'ın birliği, mutlak irade ve kudreti, Hz. Peygamber sevgisi, şerîat, sünnet, zühd ve takvâ, İslâm ahlâkı, kıyamet, cennet ve cehennem tasvirleri, dünyadan ve sahte âşıklardan şikâyet, mutasavvıflara ait kıssalar, zikir ve halvet gibi Yesevilik âdâb ve erkânı ile ilgili hususlar.

Mevcut *Dîvân-ı hikmet* nüshalarında bulunan hikmetlerin dilinin Yesevî'nin dilini aksettirmedeği açıktır. Hikmetler muhteva bakımından Yesevî dervişlerince yaşatılmakla beraber, zamanla dili değiştirilmiş, mahallî bir takım hususiyetler hikmetlere dahil edilmiştir: Özbek, Kazak, Kırgız, Tatar dil özellikleri gibi. Ahmet Caferoğlu *Dîvân-ı hikmet* nüshalarının dil bakımından Özbekçe'ye kaydığını bildirirse de⁵⁶, Yesevî'nin ana şîvesini

- Yazma nüshalar: 1) Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yazmaları, No: 2497
 2) Ahmed Caferoğlu nüshası.
 3) Emel Esin nüshası
 4) Manchester, The John Rylands University Library, no: 67.
 5) İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe yazmalar, no: 3898.
 6) Millet Ktp. Ali Emiri, manzum no: 16.
 7) Konya, Mevlânâ Müzesi, no: 2583.
 8) Leningrad, Asya Halkları Enstitüsü nüshası
 9) Türk Dil Kurumu nüshası.

- Basma nüshalar: 1) Kazan, h. 1295 baskısı.
 2) Taşkend, h. 1314 baskısı.
 3) İstanbul, h. 1299 baskısı.

⁵⁶ Bk. Ahmed Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, cilt II, İstanbul 1954, s. 83.

tesbit etmek mümkün değildir. Fuad Köprülü'nün, Ahmed-i Yesevî'nin ana şîvesini Argu şîvesi kabul etmesi⁵⁷, Hz. Vambery'nin Hokand şîvesi kabul etmesi,⁵⁸ bizce daha ziyade birer tahminden ibarettir. Hikmetlerin orijinal dilinin Çağatay veya Özbek edebî dili olamayacağı da kesindir. Kanatımızca Yesevî'nin hikmetlerinde kullandığı dil, ana şîvesinin özelliklerini de ihtiva eden Karahanlı yazı dili idi.

Hikmetlerin büyük bir kısmı sayısı 5-25 arasında değişen dörtlüklerden ibarettir. Dörtlüklerin kafiye düzeni koşmaya benzer. Dörtlüklerde *Hece* vezninin ok ikili ölçüsü kullanılmıştır. Bununla beraber mesnevî ve ya gazel tarzında yazılmış hikmetler de bulunmaktadır ki bunlarda *Aruz* ölçüleri kullanılmıştır.

Fark-nâme risâlesi

Dîvân-ı hikmet'in Taşkend ve Kazan baskılarının başında veya sonunda Ahmed-i Yesevî'ye isnad edilen bir risâle de yer almaktadır⁵⁹. Fakr, sülûk âdâbı ve mertebelerini anlatan bu risâlenin Ahmed-i Yesevî tarafından kaleme alınmadığı, Hâce'nin fikirlerini esas alarak risâleyi bir Yesevî derişinin düzenleyip kaleme almış olabileceği daha uygun görülmektedir. Fuad Köprülü, sülûk âdâbına ait bu risâlenin bir Yesevî dervîşi olan Hazîni'nin *Cevâhirü'l-ibrâr min emvâci'l-bihâr*⁶⁰ adlı eserinden çıkarıldığını ileri sürmektedir⁶¹. Risâlede ayrıca şerîatte on, tarikatte on, mârifette on ve hakikatte on makam olmak üzere kırk makam ile fakrın makam, mertebe ve nurları birer birer zikredilmiştir⁶².

Yesevîlik

Ahmed-i Yesevî'nin kurucusu olduğu ve kendi adıyla anılan Yesevîlik Tarikati, şeriat ve sünnet, Tasavvuf ve Horasan melâmîliği olmak üzere başlıca üç temele dayanmaktadır. Yesevîlik'in âdâb ve erkânı hakkındaki bilgilerimiz, bizzat Ahmed-i Yesevî'nin bize ulaşan hikmetlerine, kendisine

⁵⁷ Bk. Fuad Köprülü Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 120.

⁵⁸ Bk. H. Vambery, Cagataische Sprachstudien, Leipzig 1867, s. 36-37.

⁵⁹ Begali Kasımov'un Yesevî'ye ait "*Risâle*" adıyla nitelendirdiği eser bizim 1977'de yayınladığımız "*Fakr-nâme*" adlı risâlenin yazma nüshası olmalıdır (bk. "Yesevî'nin Fakr-nâmesi," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XVIII, İstanbul 1977, s. 45-120-15). Muhteva bakımından *Fakr-nâme*'ye benzeyen "*Risâle*" için bk. Begali Kasımov, "Taşkent Şarkiyat Fondunda Ahmet Yesevî kitapları" *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, s. 55-60.

⁶⁰ Bk. Hazîni, *Cevâhirü'l-ibrâr min emvâci'l-bihâr*, İstanbul Üniversitesi ktp. Türkçe yazmalar, no: 3893.

⁶¹ Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 103, not: 5.

⁶² Krs. Esat Coşan-Hüseyin Ozbay, *Makâlât*, Ankara 1990.

maledilen *Fakr-nâme* risâlesine ve bir Yesevî dervişi olan Hazîni'nin Ahmed-i Yesevî ve Tarikati hakkında kıymetli malumatı ihtiva eden *Cevâhirü'l-ibrâr min emvâci'l-bihâr* adlı eserine dayanmaktadır. Elde edilen bilgilere göre Yesevîlik'in esasları şöyle özetlenebilir:

1. Tevhid'i esas alan Tasavvuf anlayışı
2. Şeriate ve Hz. Peygamber'in sünnetine mutlak bağlılık
3. Şeriate dayanan tarikat
4. Riyazet ve mücahede
5. Halvet ve zikir

Tarikate giren müridin uymaya mecbur olduğu hususlar şunlardır:

1. Mürid şeyhine mutlak teslimiyetle, şeyhini herkesten üstün bilmelidir.
2. Mürid zeki ve müdrük olmalıdır.
3. Mürid şeyhine mutlak itaat etmelidir.
4. Mürid şeyhinin hizmetinde çevik olmalıdır.
5. Mürid sözünde sâdık, ahdinde sâbit olmalıdır.
6. Mürid ve vefalı ve biatinde metin olmalıdır.
7. Mürid maddî imkânlarını şeyhinin hizmetine vermelidir.
8. Mürid şeyhinin sırlarını muhafaza etmelidir.
9. Mürid şeyhinin vaaz ve nasihatlarına uygun hareket etmelidir.
10. Mürid icabında canını bile şeyh yolunda vermekten kaçınmalıdır.

Tarikatin ahkâmı altıdır:

1. Mârifet-i Hak (Hakk'ı bilme),
2. Sahâvet-i mutlak (mutlak cömertlik),
3. Sıdk-ı muhakkak (hakikî sadakat),
4. Yakîn-i mustağrak (istiğrak yoluyla sağlam bilgi),
5. Tevekkül-i rızk-ı mu'allak (Hakk'ın takdir ettiği rızka tevekkül),
6. Tefekkür-i Müdekkak (derin tefekkür).

Tarikatin vâcibleri altıdır:

1. Taleb-i sâhib-kemâl ve takarrüb-i Zü'l-celâl (kemâl sahibini isteme ve Hakk'a yaklaşma),
2. Şevk-i visâl-i Lâ-yezâl (Hak visaliyle şevklenme),

3. Havf-ı mülk-i bî-zevâl fi'l-eyyâmi ve'l-leyâc (gece ve gündüz zevâli olmayan ilâhî mülke karşı nefs-i kötü şeyler yapmaktan alıkoyan korku),

4. Recâ fi-küllü ahvâl (her halde ümitli olma),

5. Zikr-i ale'd-devâm (devamlı zikirle meşgul olma),

6. Fikr-i tavassul-i Hayy-i müte'âl (Hakk'a kavuşma fikri).

Tarikatın sünnetleri altıdır:

1. Cemaatle namaz kılma,

2. Seher vakti uyanık olma,

3. Devamlı abdestli olma,

4. Mânen Hakk'ın huzurunda olma,

5. Devamlı Hakk'ı zikretme,

6. Sâlih kişilere iktida etme.

Tarikatin âdâbı altıdır:

1. İki diz üzerinde tevazu ve edeple oturma,

2. Kendisini herkesten aşağı seviyede görme,

3. Herkesi kendinden üstün bilme,

4. Bütün şeyh ve azizler huzurunda sessizce durma,

5. Şeyh meclisinde izinsiz söz söylememe,

6. Şeyhin sırlarını hâtırında muhafaza etme.

Şeyhlik ve muktedalık erkânı da altıdır:

1. Din ve yakîn ilmine sahip olma,

2. Yumuşak huylu olma,

3. Sabırlı olma,

4. Hakk'ın rızasına erme,

5. İhlaslı olma,

6. Hakk'a yakın olma.

Yukarıda ana hatları ile belirttiğimiz hususların dışında tarikatın daha birçok incelikleri mevcuttur⁶³. Yesevîlik'in en önemli özelliği süluk silsilesi bakımından Hz. Alî'ye bağlanmaları ve halvet ile açık zikre (zikr-i cehrî) yer vermesidir. Yesevî bu zikre boğazdan hırılıta halinde söylendiği için "zikr-i erre" adını vermektedir.

⁶³ Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 82-91. Kemal Eraslan, *Fakr-nâme risâlesi*, s. 63-72.

Yesevîlik başlangıçta Seyhûn havalisinde, daha sonra bütün Türkistan'da sür'atle yayıldı, zamanla Seyhûn'un ötesindeki bozkırlarda da yerleşme imkânı buldu. Moğol istilâsından sonra Horasan, İran ve Azerbaycan Türkleri arasında rağbet gördü. XIII. yüzyılda Yesevî dervişleri vasıtasıyla Anadolu'ya geçti. Anadolu'da Yesevî'nin en önemli halifesi *Hâcî Bektaş-ı Velî*'dir. Anadolu'da Geyikli Baba, Abdal Mûsa, Horoz Dede de Yesevî'nin halifelerinden kendilerini sayarlar. Menkıbeye göre Yesevî'nin Anadolu'ya gönderdiği diğer önemli halifelerinden biri de Sarı Saltuk'tur. Yesevî, Sarı Saltuk'u 700 kişi ile Hâcî Bektaş'a yardım etmesi için Anadolu'ya göndermiş, beline de meşhur tahta kılıcını kuşatmıştır. Sarı Saltuk, Anadolu'dan sonra Balkanlara geçmiş ve oradaki halkın İslâmiyet'i kabul etmelerini sağlamıştır.

Sülûk silsilesi bakımından Yesevîlik'ten gelen başlıca tarikatler Mâverâünnehr ve Horasan'da yayılan Nakşibendîlik ile Anadolu'da yayılıp Yesevîlik'in yerini alan Bektaşîlik'tir. Yesevîlik ayrıca Anadolu'da ortaya çıkan Babailik ve Haydarîlik tarikatları üzerinde de müessir olmuştur⁶⁴.

⁶⁴ Bk. A. Yaşar Ocak, "Anadolu Türk sülûfîliğinde Ahmed-i Yesevî geleneğinin teşekkülü," *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, s. 75-84.

